

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблематика теоретичної розробки категорії «політична мобільність». Проаналізовано основні теоретичні підходи щодо цього поняття. Зроблено спробу розширення інтерпретації політичної мобільності, виходячи з концепції соціальної мобільності П.Сорокіна.

Ключові слова: політична мобільність, соціальна мобільність, політична еліта, політичний клас, політичний статус, правлячий клас, політична мобілізація.

В статье рассмотрены проблематика теоретической разработки категории «политическая мобильность». Проанализированы основные теоретические подходы к этому понятию. Сделана попытка расширения интерпретации политической мобильности, исходя из концепции социальной мобильности П. Сорокина.

Ключевые слова: политическая мобильность, социальная мобильность, политическая элита, политический класс, политический статус, правящий класс, политическая мобилизация.

The article discusses the problems of theoretical development category of «political mobility». Analysis of basic theoretical approaches to this concept. An attempt to expand the interpretation of political mobility, based on the concept of social mobility, P. Sorokin.

Key words: political mobility, social mobility, political elite, the political class, political status, the ruling class, political mobilization.

Постановка проблеми. Сучасний період людського існування позначився прискоренням темпу життя, революційними науковими досягненнями, впровадженням нових технологій, кардинальних змін у сферах моралі, сім'ї та шлюбу, освіти, економіки та політики. Почалася епоха тотальної мобільності в майже всіх вимірах людського буття та мобілізації різноманітних видів ресурсів. Формування та пропаганда стандартів індивідуального соціального успіху, таких як фінансове благополуччя, забезпеченість матеріальними ресурсами, можливість повністю задовольняти власні потреби різних рівнів, наявність стабільного джерела доходів, змушує людину знаходитися в стані постійної активної діяльності. Індивід має мобілізувати внутрішні сили, існувати в прискореному ритмі, адже якщо він не досягне вигідної диспозиції у соціальному просторі, не матиме впливу на механізми перерозподілу цінностей, не буде володіти необхідною інформацією, то зростає ймовірність втрати надбаних цінностей. Тим не менш досягнення певних соціально-економічних благ не дає гарантії стабілізації існуючого положення, оскільки не існує механізмів захисту від будь-яких типів змін – соціальних, політичних, економічних, тощо. Таким чином, знаходячись під впливом тих чи інших змін, людина чи спільнота змінюючи власне положення

рухаються у системах суспільних, економічних, політичних, професійних взаємодій. Мобільність є характеристикою змін, траєкторією переміщення в структурах, що сформовані суспільною діяльністю.

Досягнення вищих позицій в першу чергу забезпечується надбанням, утриманням та збільшенням економічних ресурсів. Стабілізація такого статусу з перспективою його подальшого підвищення можлива при розробці та застосуванні механізмів захисту власного капіталу. Захист стає можливим при наявності можливості здійснювати тиск чи впливати на інших у випадку необхідності. Ефективним та загально прийнятим засобом тиску є політична влада. Цей ресурс в більшому чи меншому об'ємі індивід отримує займаючи певне місце у політичній ієрархії або делегуючи власні повноваження своїм політичним представникам чи політичним групам. Оскільки політична структура не є стабільним формуванням, в ній, як і в соціальній, відбуваються процеси мобільності.

Аналіз актуальних досліджень, присвячених вивченню питань стратифікації сучасного суспільства, свідчать, що проблемне поле соціальної мобільності виступає предметом розгляду досить великої кількості наукових розвідок (Е. Гідденса, Т. Заславської, П. Ігнатовського, А. Обершалла, В. Радаєва, О. Шкаратана і інших). Але при цьому, слід зазначити, що теоретичні засади вивчення саме політичної мобільності розроблені в обмеженому обсязі.

Відтак, **мета статті** – визначити особливості проблемного поля політичної мобільності в контексті систематизації основних варіантів його теоретичної інтерпретації, презентованих у сучасній соціально-політичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «політична мобільність» запропонував російсько-американський соціолог П.Сорокін, яку він розглядав у через призму теорії соціальної мобільності та політичної стратифікації. П.Сорокін вважав, що політична мобільність є одним з вимірів соціальної мобільності, і являє собою переміщення індивіда чи групи у системі політичної ієрархії [5].

Виходячи з концепції соціальної мобільності П.О.Сорокіна можна визначити політичну мобільність через наступні тези:

1. Політична мобільність є підтипом мобільності соціальної.
2. Під політичною мобільністю слід розуміти переміщення індивіда чи групи (політичного актора, агента, представника) в системі ієрархії політичних статусів.

Базовою характеристикою політичного статусу є ступінь владних повноважень. Влада, керування – підпорядкування, контроль, вплив, домінування, боротьба за ресурси – суттєві центральні феномени політичної взаємодії.

Як і соціальну мобільність, політичну мобільність доцільно розподіляти на три типи:

1. Горизонтальна політична мобільність – переміщення політичного актора на одному статусному рівні за період часу.

2. Вертикальна висхідна політична мобільність – пересування зі статусу нижчого рівня на статус вищого рівня за період часу.

3. Вертикальна низхідна мобільність – зміна політичного статусу з більш вищого на нижчий.

Об'єктивно, горизонтальне однорівневе пересування принципово не призводить до суттєвого розширення чи обмеження владних повноважень політичного актора. Суб'єктивно, з точки зору актора, таке пересування може бути сприйнятим нейтрально (адекватно); як дещо значуще в позитивному сенсі (актору здається, що відбувається кар'єрний зріст чи його політичний вплив збільшується) або сприйматися вкрай негативному ракурсі (індивід відчуває, що його потенціал кар'єрного зросту блокується «згори»). Така амплітуда ступенів сприйняття та оцінки ситуації в умовах горизонтальної мобільності, залежать в першу чергу від індивідуально-психологічних характеристик політичного актора. Агент, який тривалий час займає одну й ту ж посаду може сприйняти перехід на ієрархічно аналогічну посаду як значну зміну. У такому випадку буде сприйматися не новий статус з відповідними характеристиками, але сам факт пересування.

При аналізі конкретного факту горизонтальної політичної мобільності необхідно чітко з'ясувати особливості Статусу 1 – початкового та Статусу 2 – кінцевого. Якщо один відносно іншого вони мають ідентичні характеристики, то відносно статусів вищого рівня можуть відрізнятися. Можлива ситуація, що внаслідок деяких факторів політичний агент зможе зайняти більш вищу диспозицію саме зі Статусу 2.

Таким чином, горизонтальна елемент мобільності стає часткою вертикальної висхідної мобільності агента.

Доцільно більш детально проаналізувати фактор статусів (диспозицій) у політичній кадровій структурі.

Під політичним статусом слід розуміти фіксоване положення в системі політичної (владної) взаємодії. Політичним статусом може виступати кадрова політична посада (чиновники, міністри, депутати, сенатори, адміністратори і т. ін.) або характеристика здатностей впливу індивіда / групи на політичні процеси, при чому ці групи не займають ніяких посад. Статус можна охарактеризувати через:

- обсяг владних повноважень – діапазон впливу, який може формально чи неформально використовувати агент, займаючи певний статус;

- особливості зв'язків з іншими статусами – положення даного статусу відносно інших горизонтальних та вертикальних диспозицій; зв'язки можуть носити імперативний (керування-підпорядкування) – структурна залежність, – або казуальний характер – структурна незалежність статусів;

- «фільтраційна складова» статусу. Для розуміння «фільтраційної складової» слід усвідомити, що зайняття агентом тієї чи іншої диспозиції передбачає виконання їм певних функцій. Якщо ці функції виконуються відповідно до вимог системи, то вірогідніше, що агент отримає певні бонуси (більш високу посаду, матеріальну винагороду і т. ін.). І, навпаки, неякісне виконання призводить до негативних результатів. Тобто, кожний статус, диспозиція, виступають місцем випробовування можливостей актора, своєрідним фільтром каналу кадрової циркуляції. Крім того, не слід забувати про фактор конкуренції. В політичних структурах завжди триває боротьба між високо статусними агентами та тими, хто ці позиції намагається зайняти. Правляча група намагається зберегти за собою здобуті позиції, і, тому, негативно відноситься до неконтрольованих процесів мобільності. Посилення фільтраційних механізмів стає результатом боротьби за самозбереження;

- «трамплін-потенціал» статусу. Ця характеристика відноситься значною мірою до кадрової структури – системи політичних статусів, що пов'язані формальними імперативами – системи політичних посад. Мова йде про можливість кар'єрного зростання або відсутність такої, при умові зайняття індивідом певної диспозиції. Якщо статус відкриває можливості для подальшого зростання, то він має «трамплін-потенціал». Наприклад, активіст партії – кандидат у члени партії – член партії – голова районного комітету партії – голова обласного комітету – член центрального комітету – зам. по партії – голова партії і т. д. Кожен з цих статусів має «трамплін – потенціал», оскільки з кожного з них можна потрапити на більш вищий щабель політичної драбини. Якщо ж статус не додає таких можливостей, то слід констатувати, що агент дістався «даху» кар'єри чи знизив свій політичний вплив. Прикладом таких диспозицій виступають декоративні посади на кшталт консультантів, радників, почесних президентів і т. ін.

Політична мобільність часто розглядається західними дослідниками у контексті теорій мобілізації (теорії мобілізації мас Е. Хофера та А. Обершала, теорія мобілізації ресурсів В. Гемсона). Мобілізація народних мас пов'язується з формуванням нового політичного лідера, якому вони делегують свої повноваження, і котрий, спираючись на ці народні маси просувається по політичних сходах. Мобілізація ресурсів лідера дозволяє йому долати перешкоди на шляху до більш вищого політичного статусу [3].

У межах такого підходу виділяють два засоби мобілізації соціальної спільноти: революційний та еволюційний. Перший засіб передбачає екстремальне загострення протиріч між соціальними спільнотами в суспільній ієрархії, внаслідок яких, спільнота за малий термін досягає високого рівня мобілізації. Кінцевою метою виступає, в даному випадку, ґрунтовна зміна політичного (соціального) статусу в існуючій системі нерівності. Такий стан

призводить до повної чи часткової ліквідації існуючої системи соціальної та політичної стратифікації. Виникає правлячий клас (в термінах Г. Моска), який базується на перевазі виключеній з політичного процесу спільноті. Еволюційний варіант мобілізації ґрунтується на функціонуванні інститутів представництва, в яких групи впливу (представники) використовують політичні, економічні, медійні засоби з метою мобілізації цільових соціальних спільнот. Процес делегування повноважень, в межах еволюційного засобу, не призводить до руйнування системи нерівності, а самі представники характеризуються слабкими зв'язками з мобілізованими спільнотами.

Вивчення політичної мобільності вимагає ідентифікації особи, яка рухається у системі політичної ієрархії. У суспільно-політичних науках для позначення людини у контексті певних процесів використовують поняття «індивід», «суб'єкт», «агент», «актор». Тлумачення цих понять, крім «актора», надає П.Бурдьє у праці «Соціологія політики». Він вважає, що поняття «індивід» використовується у контексті феноменологічних підходів до вивчення соціальної реальності та взаємовідносин між людьми; «суб'єкт» – у контексті поглядів на людину, як одиницю, що залежить від впливу соціальної структури, системи, інститутів, тобто поведінка та дії якої повністю детерміновані функціонуванням та вимогами вищеозначених структур. На протипагу цим поняттям П. Бурдьє впроваджує термін «агент». «Агенти» – це своєрідні системи практики, рух яких залежить від мети, але ця мета не впливає на напрям свідомо» [2, с. 12].

Російський дослідник Ю. Качанов розглядає політичну мобільність у контексті аналізу політичного поля і розуміє її як рух соціальної спільноти в будь-якому полі соціального простору, що має напрям на підтвердження чи зміну власного статусу в суспільно-політичній ієрархії [3].

В. Амелін та М. Пінчук виходять із двох розумінь політичної мобільності. По-перше, цей рух соціальної спільноти в якому-небудь полі соціального простору, спрямоване на підтвердження або зміну свого статусу в суспільній ієрархії. Соціальна спільність у цьому випадку являє собою мобілізовану групу активних агентів, об'єднаних на основі готовності до спільних практиків і мотивуючу спільну активність якою-небудь певною метою.

По-друге, вони інтерпретують політичну мобільність як висхідні чи низхідні рухи політичного представника в системі політичних інститутів [1, с. 5]

В. Прибитков розглядає політичну мобільність через призму кар'єрного росту окремого політика. Самі політики, на його думку, відчувають підвищення чи пониження власної значущості у суспільстві. Критеріями цього стають займана посада, рейтинг, масштаби завдань, котрі вирішує політик, обсяги фінансування політичних проектів, інтенсивність контактів з впливовими особами, участь в суспільних церемоніях і т. ін. [1, с. 5].

Приблизно в цьому ж ракурсі аналізує політичну мобільність О.Криштановська. Зокрема, вона зосереджена на дослідженні динаміки представництва у політичній еліті вихідців з міста та села [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблематика вивчення політичної мобільності зумовлена:

по-перше, зростаючим впливом політики на суспільне життя;

по-друге, так званою тенденцією глобалізації;

по-третє, геополітичними перетвореннями;

в-четвертих, боротьбою за контроль над різноманітними видами ресурсів у світі, і в окремих країнах; для розуміння та контролю суспільством процесів формування, фільтрації та циркуляції політичних еліт, оскільки незалежно від політичного режиму країни політична сфера життя залишається достатньо закритою для суспільства.

Питання рекрутування політичних еліт та механізму просування індивідів та груп у системі політичної ієрархії, було і залишається актуальним, особливо в часи посилення кризової свідомості та зросту недовіри до політичних інститутів з боку пересічних громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амелин В.Н. Социальные трансформации и формирование политического класса в России [Электронный ресурс] / В.Н. Амелин, К.М. Пинчук. — Режим доступа : http://www.hse.ru/journals/wrldross/vo101_3/Amelin.htm.
2. Бурдьє П. Социология политики / Пьер Бурдьє. — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.
3. Качанов Ю.Л. Опыты о поле политики / Ю.Л. Качанов. — М. : Институт экспериментальной социологии, 1994. — 159 с.
4. Крыштановская О. Анатомия российской элиты / О. Крыштановская. — М. : Захаров, 2005. — 384 с.
5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.